

Василије Вранић

Православни богословски факултет
„Свети Сава“, Либертивил
Сједињене америчке државе
vasilije.vranic@gmail.com

УДК: 271.2-742-266

Еклисиолошки корен патријарашког права ставропигије према Теодору Валсамону

Сажетак: Предмет разматрања у овом раду је *патријарашко ставропигијално право* као еклисиолошки феномен и његова улога у животу и канонском поретку Православне цркве. У чланку се приступа ставропигијалном праву са становишта историјско-критичке анализе. Најпре ће бити разматрана појава ставропигијалног права, затим место које оно заузима у правном и канонском поретку Православне цркве, а према учењу древног ауторитативног тумача свештених канона Теодора Валсамона. На послетку, ставропигија ће бити анализирана у односу на еклисиолошко богословље, које Валсамон сматра темељем и потврдом постојања ставропигијалног права провојерараха аутокефалних цркава. Намера овог рада је да покаже да, као што Валсамон сведочи, ставропигија није привилегија патријараха (у смислу арбитарног дара патријарсима), већ да је она интринзичко *право* које произлази из светотајинске природе патријарашког служења у поретку Православне цркве.

Кључне речи: Канонско право, Црквена историја, ставропигија, еклисиологија, православна дијаспора, Теодор Валсамон

Увод

Патријарашко право ставропигије је присутно у животу Српске Православне Цркве кроз везу манастира Пећка патријаршија са српским патријархом. Пећка патријаршија се у географском смислу налази у епархији Рашко-призренској, али је под директном јурисдикцијом Српског патријарха који стољује у Београду. Но, и поред свега, *патријарашко ставропигијално право* је умногоме била запостављена у животу Српске Цркве. Проглашењем манастира Св. Саве у Либертивилу за ставропигијални на редовном заседању Светог архијерејског сабора Српске Православне Цркве од 16–27. маја 2011. године, код многих је обновљено интересовање за еклисиолошки феномен патријарашке ставропигије. С обзиром на то да постоје разне недоумице о питању еклисиолошких последица проглашења ставропигијалних институција по црквени поредак, неопходно је размотрити овај еклисиолошки феномен са становишта Црквене историје и Канонског права.

Овај рад ће се у кратким цртама осврнути на појаву ставропигије, затим ће бити разматрано место које ставропигија заузима у правном и канонском поретку Православне цркве, да би потом прешли на разматрање места које она заузима у зборницима црквено-грађанског права а према учењу древног ауторитативног тумача свештених канона Теодора Валсамона. На послетку, ставропигија ће бити анализирана у односу на еклисиолошко богословље, које, као што ће бити приказано, Валсамон сматра темељем и потврдом постојања ставропигијалног права провојерараха аутокефалних цркава.

Неопходно је одмах на почетку поменути да ће у овом раду реч „патријарх“ ће бити коришћена, не као *terminus technicus* црквеног поретка, већ у њеном изворном значењу „првог оца“, тј. предстојатеља аутокефалне цркве, без обзира на званичну титулу коју они носе; да ли патријарха или архиепископа (у случају, рецимо, Кипарске цркве) или митрополита (у случају Америчке Православне Цркве).¹

Намера овог рада је да покаже да, као што Валсамон сведочи, ставропигија није привилегија патријараха (у смислу арбитарног дара патријарсима), већ да је она интринзичко *право* које произлази из светотајинске природе патријарашког служења у поретку Православне цркве.

Појам ставропигије

Неопходно је правити разлику између *ејискојске* и *ијијријарашке сѿавројијје*.

Ејискојска сѿавројијје је редовни обред успостављања цркве као богомоље. Надлежни епископ шаље крст који се подија на месту на коме ће у будућности бити успостављен свештени олтар. О древности ове праксе сведочи Јустинијанова 67. Новела, у којој се каже да слањем крста у новоуспостављену богомољу, епископ даје свој пристанак за успостављање новог олтара и гарантује његову каноничност, тј. да се на том олтару узноси богоугодна жртва и проповеда православна вера.²

¹ Титула „патријарх“ као *terminus technicus* за предстојатеље пет великих дијецеза Римског Царства појављује се званично тек на трећој седници Четвртог васељенског сабора (451. године), када царски изасланици делегирају дискусију догматских питања „патријарсима сваке дијецезе са једним или два епископа“ (АСО II.1.2. 78 [274]: “Οἱ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες καὶ ἡ ὑπερφυῆς σύγκλητος εἶπον· Εἰ δοκεῖ τῇ ὑμετέρᾳ εὐλαβείᾳ, οἱ ὁσιώτατοι πατριάρχαι διοικήσεως ἐκάστης ἐπιλεξάμενοι ἓνα ἢ δεῦτερον τῆς οἰκείας ἑκάστος διοικήσεως εἰς τὸ μέσον παρελθόντες καὶ κοινῇ περὶ τῆς πίστεως βουλευσάμενοι τὰ συνδοκοῦντα φανερὰ πᾶσι καταστήσωσιν, ὥστε εἰ μὲν σύνθωιντο πάντες, λυθῆναι πᾶσαν ἀμφισβήτησιν, ὅπερ εὐχόμεθα...”).

Пре тога титула је била приписивана разним епископима у преписци (нпр. Кледонију епископу Весонтија, данашњег Besançon-а, и Никитију Лионском), а у складу са древним маниром еписколарне хиперболе. Види такође: Ernest Honigmann, "Juvenal of Jerusalem," *Dumbarton Oaks Papers* 5 (1950): 271–3.; Жан-Клод Шене and Бернар Флизен, *Византија: Историја и цивилизација*, trans. Јасна Видић, (Београд: Clio, 2010, 36–7.

² Justinianus, *Novella 67.1*: “Sancimus igitur prae omnibus quidem illud fieri, et nulli licentiam esse neque ecclesiam neque orationis domum incipere aedificare, antequam civitatis deo amabilis

Папирјарашка ставропигија, пак, ванредно је право првојерарха неке помесне аутокефалне цркве на успостављање еклисиолошких јединица и ван његове јурисдикционе области, тј. у епархијама других епископа који припадају помесној Цркви чији је он првојерарх. Ово право је спровођено двојако у животу Цркве.

Патријарх би успоставио еклисиолошку јединицу слањем крста на исти начин на који се успоставља *епископска ставропигија*, с том разликом што би новооснована црква била ван његове епархије у области која је под јурисдикцијом другог епископа.

Патријарх би послао крст у већ успостављену еклисиолошку јединицу (цркву или манастир), који би био постављен изнад олтара, чиме би та црква или манастир били изузети од власти локалног епископа и стављени под директну јурисдикцију патријарха.³ Древни пример оваквог проглашења ставропигије налазимо у примеру Манастира Св. Јована Богослова на Патмосу који је проглашен за патријарашку ставропигију 1133. године, тј. око педесет година по оснивању.⁴ Као што Регесте сведоче, ретроактивно проглашење манастира и цркве за ставропигијалне била је честа пракса у Византији.⁵ Додела *ставропигијалног* статуса Манастиру Св. Саве у Либертивилу потпада под ову категорију успостављања ставропигије.

Под патријарашким ставропигијалним институцијама, дакле, подразумевају се еклисиолошке јединице (најчешће манастири), које су изузете из хијерархијске структуре и власти управљања подручних епископа (тј. епископа на чијој се територији налазе), те су постављени под директну управу првојерарха своје помесне Цркве. Милаш их с правом сматра "повлашће-

episcopus orationem in loco faciat et crucem figat publicum ibi processum faciens et causam manifestam omnibus statuens. Multi enim simulantes fabricare quasi orationis domos suis medentur langoribus, non orthodoxarum, ecclesiarum aedificatores facti, sed speluncarum illicitarum." ("Стога одређујемо, пре свега, да никоме неће бити дозвољено да сагради манастир, цркву, или предикаоницу, пре него што епархијски епископ узнесе молитву на том месту, уздигне крст, спроведе јавну литију и освети земљиште са знањем свих. Јер много је појединаца који претварајући се да граде домове молитве, доприносе слабости других, те постају, не оснивачи православних цркава, већ пећина за вршење безаконих верских обреда."). Види: Goar, 485, 487–90; Warren Becket Soule, "The Staurropegial Monastery," *Orientalia Christiana Periodica* 66: 1 (2000): 147, n. 3.; Samuel P. Scott, *The Civil Law*, vol. 16 (Cincinnati: The Central Trust Company, 1932).

³ Види: Чедомил Митровић, *Црквено право: Крајњак ирепел*, Београд: Штампариија „Привредник“, 1929, 80.

⁴ Franciscus Miklosich and Josephus Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, vol. 6 (Vindobonae: Carolus Gerold, 1890), 101–3.; Becket Soule, "The Staurropegial Monastery," 149.

⁵ *Régeste* 464 (n. 1005), 557–58. Учесталост ретроактивног проклашења ставропигијалних институција се огледа у честим протестима епископа (нпр. Константин Спанопулос, епископ Пиргиона око 1176. Године жали се да су ктитори који су саградили манастире у његовој епархији обманама за њих добили ставропигијални статус). Управо против оваквих протеста пише Теодор Валсамон сматрајући их за неоправдане. Види: Becket Soule, "The Staurropegial Monastery," 149.

ним”, будући да се у ставропигијалним манастирима на богослужењима не спомиње име подручног епископа, већ првојерарха (односно патријарха, архиепископа, или митрополита аутокефалне цркве).⁶ Све управне послове врши сам првојерарх непосредно или путем својих изасланика. Милаш напомиње да у ставропигијалним манастирима ”постављање настојатеља, надзор над манастирском управом, суд у пословима братства, све ово и друго припада патријарху који редовно надзире и води старање о тим манастирима кроз своје егзархе.”⁷

Место ставропигије у животу Цркве

Појаву ставропигије није могуће са сигурношћу повезати са одређеним моментом у историји.⁸ Недвосмислено је, пак, да њени корени сежу до самих почетака митрополитанског система у Цркви. Још на прелазу из 4. у 5. век, као што сведоче 34. и 35. Апостолско правило, одређено је да епископи немају право свештенорадњи или управљања ван граница своје епархије.⁹ Ипак, хијерархијски поредак у хришћанској Цркви нагло се развија током векова по објави ”Миланског едикта”. Званично признање хришћанства као дозвољене религије у Римском Царству и повлашћени статус који је Црква добила крштењем царске породице умногоне су допринели повећању броја хришћана. Од опште омрзнуте и незаконите секте, хришћанство,

⁶ Милаш, *Црквено право*, 715 и 716.

⁷ Милаш, *Црквено право*, 716.

⁸ Појава изузимања манастира из хијерархијске лествице локалне црквене управе може се видети већ у 6. веку, на примеру смењивања игумана манастира које је основао Теодор Сикеот, а које је цар Маврикије (582–602.) потчињено директно Великој Цркви, тј. Цариградском патријарху. Види: André-Jean Festugière, ed. *La vie de Théodore de Sykéon*, Subsidia Hagiographica 48 (Brussels: Société des Bollandistes, 1970), I. 70, II. 225.; Jules Pargoire, *L'Église Byzantine de 527 à 847.*, 3rd ed. (Paris: Librairie Victor Lecoffre, 1923), 71.); Becket Soule, "The Stauropegial Monastery," 148.

⁹ Апостолска правила 34. и 35. постављају јасне границе јурисдикције подручних епископа. У 34. Апостолском правилу одређује се да: ”Епископи сваког народа треба да познају првога између њих и да га сматрају као главу, и ништа важније да не предузимају без његовог знања, него сваки нека предузима само оно што се тиче његове епархије и подручних места...” (Mansi I, 36 (XXXIII): ”Τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἠγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλὴν, καὶ μηδὲν τι πράττειν περὶ τὸν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης, ἐκεῖνα δὲ μόνα πράττειν ἕκαστον, ὅσα τῇ αὐτοῦ παροικίᾳ ἐπιβάλλει, καὶ ταῖς ὑπ’ αὐτὴν χώραις.”). Апостолско 35. правило изричито прописује да: ”Епископ нека се не усуди ван својих граница рукополагати у градовима и селима, која му нису потчињена; а ако се докаже да је то учинио без знања оних, којима припадају ти градови и села, нека се свргне и он, и они које је рукоположио.” (Mansi I, 36 (XXXIV): ”Ἐπίσκοπον μὴ τωλμᾶν ἕξω τῆς αὐτοῦ ὄρων χειροτονίαν ποιεῖσθαι εἰς τὰς μὴ ὑλοκεμένους αὐτῷ πόλεις καὶ χώρας. εἰ δὲ ἐλεγχθῆι τοῦτο πεποικῶς παρὰ τὴν τῆς κατεχόντων τὰς πόλεις ἐκείνας, ἢ τὰς χώρας γνώμην, καθαιρεῖσθω καὶ αὐτός, καὶ ὅς χειροτόνησεν.”). Види Никодим Милаш, *Правила Православне Цркве с Тумачењима*, vol. 1 Нови Сад: Наклада књижаре А. Пажевића, 1895, 93–8. и Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum, nova et amplissima collectio*, vol. I (Florentiae: Expensis Antonii Zatta Veneti, 1759, 36.

такорећи, преко ноћи постаје друштвено пожељна вера. За мање од једног века целокупна римска аристократија прилази Цркви. Овакав бројчани раст пастве наметао је Цркви и развој система административног управљања. Будући да је Црква сада уживала заштиту државе, Црквена администрација развила се по угледу на државну, те је и по начину функционисања и по географским границама била слична државној.

Стога није зачуђујуће да већ у време Халкидонског сабора (451. год.) епископи већих градова Источног Римског Царства показују тенденцију развоја утицаја на ширем подручју које је гравитирало око њихових катедре. Током времена развила се пракса да су епископи извесних великих градова, будући да су били центри државне управе и учености, имали уплива у управљању епархијама других епископа. После Халкидонског сабора озваничили су то прејемство части и утицај својих катедре узевши титулу ”патријарха”. Овде се треба сетити само уплитања Св. Јована Златоустог, као Цариградског епископа, у унутрашње послове Асијске митрополије када је на сабору у Ефесу 401. године рашчинио шест епископа и поред тога што је јурисдикцију над том дијецезом имао искључиво Ефески митрополит.¹⁰ Утицај већих епископских катедре на мање, често се огледао и у оснивању црквених институција (најчешће манастира) који су били изузети из управне власти обласног епископа и потчињени директно патријарсима. Оваква пракса у Канонском праву позната је под именом *ставропигијално љраво*.

У ретком покушају успостављања тачног датума појаве ставропигије Warren Becket Soule наводи пример једног декрета који се приписује Цариградском патријарху Герману I (715–730.), а у коме се помињу ”патријарашке ставропигије“. Becket Soule, пак, опрезно примећује да постоји вероватноћа да је име патријарха Германа грешком преписивача стављено уз декрет.¹¹ У свом расуђивању, Becket Soule прати Георгија Ралиса и Михаи-

¹⁰ Овде се треба сетити само мешања Св. Јована Златоустог, као Цариградског епископа, у унутрашње послове Асијске митрополије када је на сабору у Ефесу 401. године рашчинио шест епископа и поред тога што је јурисдикцију над том дијецезом имао искључиво Ефески митрополит. Види више у: Quasten, J., “St. John Chrysostom”, in: *Patrology. III. The Golden Age of Greek Patristic Literature From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Utrecht/Antwerp: Spectrum Publishers, 1960, 424–482.; Louth, A., “John Chrysostom and the Antiochene School to Theodoret of Cyrillus”, Ch. 30 in: F. Young, L. Ayres, and A. Louth (eds), *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 342–352.; Baur, C., *S. Jean Chrysostome et ses œuvres dans l’histoire littéraire (Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d’histoire et de philologie. 18 e Fascicule)*, Bureaux du Recueil, Louvain/Fontemoing, Paris 1907.; Geerard, M. and J. Noret, *Clavis Patrum Graecorum. Supplementum (Corpus Christianorum)*, Turnhout: Brepols, 1998.; Anonymous, “Life and times of St. Chrysostom”, *The Christian Observer* 71 (1872) 660–674.; Bauer, F., “Des heiligen Johannes Chrysostomus Lehre über den Staat und die Kirche und ihr gegenseitiges Verhältnis”, (необјављена дисертација), Wien 1946.; Butler, J.D., “Life of John Chrysostom”, *Bibliotheca Sacra and Theological Review* 1 (1844): 669–702.

¹¹ Becket Soule, “The Stauropigial Monastery,” 148, фуснота 6.

ла Потлиса, приређиваче *Айшинске Синџајме* (чувеног и ауторитативног зборника Црквеног и канонског права), а који без образложења, и поред три помена имена патријарха Германа у документу, ипак сматрају да је аутор Цариградски патријарх Георгије Ксифилинос (1193–1198.).¹²

Ипак, приписивање овако касног датума настанка докумената о ставропигији није неопходно, јер савременици патријарха Георгија наговештавају да је патријарашко право успостављања ставропигијалних манастира већ тада постојало као древни обичај. Ауторитативни тумач канона, Теодор Валсамон, био је савременик патријарха Георгија.¹³ У свом тумачењу 31. Апостолског правила Валсамон изричито каже:

...[митрополити и епископи] захтевали су да се прекине патријарашка пракса давања ставропигије, али нису били услышени, те када су затражили да им се покажу канони који дозвољавају давање ставропигије, најсветија Велика Црква [тј. Цариградска патријаршија] је одбила њихову молбу ради древног написаног предања, које је од памтивека до данас имало предност над канонима.¹⁴

Стога, будући да датирање помена ставропигије у касни 12. век није неопходно, те с обзиром да постоје подаци да је у то време ставропигија већ сматрана древним обичајем увреженим у животу Цркве, постојање ста-

¹² Г. А. Ράλλης and Μ. Πότλης, eds., *Σύνταγμα τῶν ἱερῶν καὶ θεῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων*, vol. 5 (Ἐν Ἀθήναις: Τυπογραφία Γ. Χαρτοφύλακος, 1855), 110, note 1.

¹³ Пре избора за патријарха Антиохијског, Валсамон је био биран на највише функције (*номофилакς*, тј. функција у рангу данашњег декана Правног факултета са свим почастима једног сенатора, а потом и на још престижније место *хариофилакς*, тј. једна од пет највиших функција у цариградској патријаршији са правом председавања *Сџалним Синодом* (Σύνοδος ἐνδημοῦσα) у одсуству патријарха). На место Антиохијског патријарха изабран је између 1185–1189 настојањем цара Исака II Анђела. Ипак, никада није био у могућности да преузме управљање над својом патријаршијом, будући да је после крсташких освајања у Првом походу (1098. године) Антиохија постала кнежевина Латина. Иако је папа Урбан II, под чијим је покровитељством крсташки рат и почео, обећао да ће ослобођена Антиохија бити враћена Грцима, обећање никада није било испуњено.

Крсташки су успоставили латинофроне патријархе у Антиохији и Јерусалиму не осврћући се на чињеницу да су на тим троновима већ столовали православни патријарси. Само две године по освајању Антиохије, патријарх Јован V напустио је Антиохију и прешао у изгнанство у Цариград.

¹⁴ У немогућности да заузме свој трон, Теодор Валсамон је био устоличен у Цариграду као антиохијски патријарх Теодор IV. Ту је провео и остатак свог живота, скончавши после 1195. године. Види: Clarence Gallagher, *Church Law and Church Order in Rome and Byzantium*, ed. Anthony Bryer and John Haldon, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs (Hants, Burlington: Ashgate Variorum, 2002), 154.

¹⁴ Ралис-Потлис, *Атинска Синтаγμα* II, 41: "...ζητούντες περιαιρεθῆναι τὴν δόσιν τῶν πατριαρχικῶν σταυροπηγίων. ὡς τῶν ζητούντων αὐτὰ, καὶ ποιουμένων τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχοῦ ἀναφορὰν, μηδὲ λόγου ἀξιούντων αὐτοῦς· ἀλλ' οὐκ εἰσηκούσθησαν, καὶ ταῦτα ζητούντες κανόνας προκομισθῆναι, τὴν τῶν τοιούτων σταυροπηγίων ἐκχωροῦντας ἕκδοσιν ὡς τοῦ μέρους τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας γενναίως ἀποσκευασαμένου, διὰ τῆς μακρᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἀγράφου συνηθείας, τῆς ἀντε κανόνων κρατησάσης ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ μέχρι τοῦ νῦν."

вропигија као део црквеног живота у правним документима у 8. веку се ни у ком случају не може искључити.¹⁵

Први, пак, недвосмислен помен ставропигије у писаним документима налазимо релативно касно, тек у 9. веку, у правном зборнику познатом под именом *Εἰσαναίοια*.¹⁶

Ставропигија као црквено-правни феномен

У *Εἰσαναίοι* се помиње право цариградског патријарха да оснива манастире и ван граница своје епархије:

Старање и брига за све митрополије и епархије као и за цркве и манастире, укључујући право суда, пресуде, и помиловања, припада њиховом патријарху. Штавише, дозвољено је Цариградском првојерарху (lit. председатељу) да дарује ставропигију (τῷ δὲ κωνσταντινουπόλεως προέδρῳ ἕξει... σταυροπήγια διδόναι) чак и у епархијама других тронов, у манастиру у коме црква претходно није била освећена, али не могу истраживати тужбе које су се појавиле у другим троновима или да их преузимају или да дају коначну пресуду.¹⁷

Најпре, треба приметити да се према овом правилу цариградском патријарху даје право апсолутне управе над свим епархијама у оквиру његове сфере утицаја без обзира на успостављене епархијске границе. Патријарашка територија Цариграда одређена је још 451. године, 28. каноном Четвртог (Халкидонског) васељенског сабора. Канон одређује да цариградски трон има јурисдикциону власт над трима административним дијецезама царства: Асијском, Понтском и Тракијском.¹⁸ Само правило поставља

¹⁵ Приписујући горепоменути декрет патријарху Георгију II, Soul сматра да је ставропигија први пут поменута у правним документима тек у 9. веку. Д. Петракаос, пак, не препознајући дебат о могућности погрешног датирања документа сматра документ аутентичним, те помен ставропигије датира у 8. век. Види: Becket Soule, "The Stauropelial Monastery," 148.; Δημήτριος Α. Πετρακάκος *Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω* (Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδόσεις Κ. Καμινάρη, 1925).

¹⁶ Placid de Meester, *De monachico statu iuxta disciplinam byzantinam*, FCCO ser II, fasc. 10 (Rome: Typis Polyglottis Vaticanis, 1942), 120.; Becket Soule, "The Stauropelial Monastery," 148.

¹⁷ *Ἐπαναγωγή* III.10: "Πασῶν τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπεῖων, μοναστηρίων τε καὶ ἐκκλησιῶν ἢ πρόνοια καὶ φροντίς, ἔτι δὲ καὶ κρίσις καὶ κατάκρισις καὶ ἀθώωσις, τῷ οἰκείῳ πατριάρχῃ ἀνάκειται. τῷ δὲ κωνσταντινουπόλεως προέδρῳ ἕξει καὶ ἐν ταῖς τῶν ἄλλων θρόνων ἐνορῖαις, ἐν οἷς οὐκ ἔστι προκαθιέρωσις ναοῦ, σταυροπήγια διδόναι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ἐν τοῖς ἄλλοις θρόνοις γινομένας ἀμφισβητήσεις ἐπιτηρεῖν καὶ διορθοῦσαι καὶ πέρας ἐπιτιθεῖναι ταῖς κρίσεσιν."

¹⁸ Н. Милаш, *Правила* I, 390–91: „Следећи у свему установама светих отаца и уважавајући сада прочитано правило сто педесет најбогољубазнијих епископа, сакупљених на сабору у царскоме Цариграду, новоме Риму, за вријеме дившега цара добре успомене великога Теодосија, исто и ми одлучујемо и установљујемо у погледу повластица најсветије цркве истога Цариграда, новог Рима; јер су и пријестолу старога Рима оци правично даровали повластице, пошто је исти град владајућим био. Пак слиједећи истоме разлогу, сто педесет најбогољубазнијих епископа признали су једнаке повластице и најсветијем пријестолу новог Рима, разложито просудивши, да град, који је удостојен цара и сената, и који ужива једнаке повла-

одређена ограничења патријарашке управе над овим дијецезама, које су до 451. године биле аутокефалне и, у теорији, слободне од утицаја Цариградског патријарха.¹⁹ Ипак, евидентно је да се власт Цариградског патријарха проширила током наредних четири века, те је у време настанка *Εἰσαναίοιε* он уживао потпуну власт над целом територијом патријаршије превазилазећи права подручних епископа.

Овакво стање наставило се током наредна три века, те се иста ситуација налази и у канонским списима 12. века. Наиме, у већ поменутом тумачењу 31.

стице староме царскоме Риму, уздигнут буде и у црквеним пословима као онај и да буде други послје њега. Према томе, сами митрополити понтијске, азијске и тракијске области, а тако исто и епископи иноплеменика у реченим областима, биће постављани од реченог најсветијег пријестола најсветије цариградске цркве; то јест, сваки ће митрополит речених области са епархијским епископима постављати епархијске епископе, као што је у доживљеним правилима прописано, а митрополите речених области, као што је казано, постављаће цариградски архиепископ, пошто се по обичају изведе сугласни избор, и о истоме он буде извјештен“.

Оригинал текста канона у Mansi VII:369, (J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Florentiae, 1762): “Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὄροις ἐπόμειοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέα Ῥώμη, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ψηφίζομεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης. Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένευαν τῷ τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρῳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ’ ἐκείνην ὑπάρχουσαν καὶ ὥστε τοὺς τῆς ποντικῆς καὶ τῆς ἀσιανῆς καὶ τῆς θρακικῆς διοικήσεως μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων, χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἀγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινουπόλιν ἀγιωτάτης ἐκκλησίας δηλαδὴ ἐκάστου μητροπολίτου τῶν προειρημένων διοικήσεων μετὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων χειροτονούντος τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπου, καθὼς τοῖς θείοις κανόσι διηγόρευται χειροτονεῖσθαι δέ, καθὼς εἴρηται, τοὺς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπου, ψηφισμάτων συμφώνων κατὰ τὸ ἔθος γινομένων καὶ ἐπ’ αὐτὸν ἀναφερομένων.”

Види такође: Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils*, 99–100.

¹⁹У пракси, пак, цариградски патријарси су имали утицаја на рад ових дијецеза, те се кроз историју (посебно током 4. и 5. века) види повремено мешање патријараха у рад и одлуке сабора ових дијецеза (види фусноту 10). Ти сабори су били аутокефални са својим митрополитима на челу: Асијска – митрополит Ефеса, Понтијска – митрополит Кесарије, Тракијска – митрополит Ираклиона. Упореди: Simeon Archiepiscopus Thessalonicensis, *De sacris ordinationibus* 225–226 (PG 155, 440); Сергије В. Тројицки, „Црквена јурисдикција над Православном Дијаспором,“ in *Издране сѣудје из Црквеној љрава*, ed. протојереј-ставрофор др Радомир Поповић, Београд: Гимназија у Смедереву, 2008, 56–8.; Brian E. Daley, “Position and Patronage in the Early Church: The Original Meaning of ‘Primacy of Honour’” *Journal of Theological Studies* 44: 2 (1993): 530–1.;s Peter L’Huillier, *The Church of the Ancient Councils: The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils* (Crestwood, NY: St. Vladimir’s Seminary Press, 1995), 120 и 268ff.; Gilbert Dagron, *Naissance d’une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451* Bibliothèque Byzantine 7 (Paris: Presses Universitaires de France, 1974), 478.; Василије Вранић, “Ауторитет Васеленског патријарха у Православној Цркви: Историјско-канонска анализа,“ *Зборник радова Визанџолошкој инстџиуија САНУ XLVII* (2010): 309.

Апостолског канона Теодор Валсамон напомиње да Цариградски патријарх ужива јурисдикционо право над свим митрополитима и епископима своје области: "Божанственим канонима нису дате области [епархије] ни митрополиту, ни архиепископу, нити епископу, већ петорица патријараха деле области четири краја васељене..."²⁰ Дакле, Валсамон апсолутну јурисдикцију над целом васељеном приписује не само Цариградском већ свим патријарсима.²¹

Овде треба приметити да иако он помиње само петорицу патријараха, права приписана њима у ствари односе се на достојанство првојерарха уопште, те стога поглавари аутокефалних цркава проглашених у доцнијим вековима уживају иста права као и патријарси древне Пентархије. Наиме, канони које Валсамон спомиње одсликавају хијерархијско и јурисдикционо стање хришћанске Цркве у моменту када су доношени током првог миленијума. Стога, на Првом васељенском сабору помињу се јурисдикциона права епархија које су уживале примат у својим географским областима (нпр. Александрија добија право управљања Египтом, Либијом и Пентапољем, а Антиохија дијецезом Оријента). На овом Сабору нема помена јурисдикционих права Цариградског архиепископа, будући да Цариград у моменту његовог одржавања није ни постојао.²² Променом административног стања у држави и наглим растом утицаја Цариграда, долази и до промена у јурисдикционом устројству Цркве. Већ 381. године, на Другом васељенском сабору, долази до уздизања Цариграда на ниво части једнак старом Риму (3. канон), а проширење јурисдикционих права које прати првенство части дошло је 451. године на Четвртом васељенском сабору (28. канон).²³ На истом сабору, слична права добија и обновљена црква Јерусалима у Палестини, која је после уништења тог града 132. године била под јурисдикцијом епископа Кесарије Палестинске.²⁴

²⁰ Ралис-Потлис, *Аџинска Синџаџа* II, 42: "Ἀπὸ γὰρ τῶν θεῶν κανόνων οὐτε μητροπολίτη, οὐτε ἀρχιεπισκόπῳ, οὐτε ἐπισκόπῳ ἐνορία ἐδόθη, ἀλλὰ τοῖς πέντε πατριάρχαῖς ἀπενεμήθησαν αἱ ἐνορίαι τῶν τεσσάρων κλιμάτων τῆς οἰκουμένης..."

²¹ Види: Власије Фидас, *Канонско љраво: Бојословска љерсџекџива*, Београд: Богословски факултет СПЦ и Хиландарски фонд, 2001, 199.

²² Успостављање Цариграда је био посебан пројекат Константина Великог, чији је циљ био премештај административног центра Империје из Рима на обале Босфора. Градња Цариграда је отпочета у новембру 324. године, а град је завршен и освећен 11. маја 330. године. (George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, trans. Joan Hussey (Oxford: Basil Blackwell, 1968), 44.; Averil Cameron, *The Later Roman Empire: AD 284-430* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993), 64.; Cyril Mango, *Byzantium: The Empire of the New Rome* (London: Phoenix, 1980), 1.)

²³ Ипак, као што је претходно поменуто Цариград је често незванично, уз прећутну сагласност државних власти, прелазео границе свога утицаја и интервенисао у областима других митрополија, нпр. области Асије која је била под јурисдикцијом митрополита Ефеса.

²⁴ Honigmann, "Juvenal of Jerusalem," 271-3.; Шене and Флизен, *Византија: Историја и цивилизација*, 36-7.; L'Huillier, *The Church of the Ancient Councils: The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils*, 50-6.; Horst Fuhrman, "Studien zur Geschichte mittelalterlicher Patriarchate," *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 39: 1 (1953): 112-76.;

Дакле, помен само петорице патријараха ни у ком случају не може се пре-сликати на садашње стање у Цркви. Пре свега, један од поменутих патријараха, Римски архиепископ, остао је ван еклисиолошке заједнице Православне цркве. Друго, канони јасно и прецизно одређују географске границе јурисдикционе власти поменутих патријараха. Ове границе не узимају у обзир проширење хришћанске цркве (нпр. међу словенским народима) и касније даривање патријарашког достојанства тим новоуспостављеним Црквама. Дакле, канони су пратећи хијерархијско стање у Цркви консензусом свих помесних цркава прихватили извесне црквене центре као патријаршије са одређеним правима патријарашког управљања на подручју њихове јурисдикције. Исто тако и консензус којим је дато патријарашко достојанство Црквама које су основане после последњег Васељенског сабора треба сматрати меродавним и разумети га као допуну канонском поретку Православне цркве. Према томе, пратећи потребе Цркве у складу са њеним растом и географским ширењем, историјска Пентархија допуњена је новим патријаршијама које имају једнака права са древним патријаршијама које су поменуте у канонима Васељенским сабора.

Еклисиолошки корен ставропигијалног права према Валсамону

Током историје ставропигијално право патријараха је било жестоко оспоравано од стране епархијских епископа. Наиме, по Валсамоновом сведочењу, подручни епископи су са неодобравањем гледали на права патријараха да ван граница своје епархије оснивају еклисиолошке јединице (ставропигије) и њима директно управљају. Епископи су се жалили да не постоји канонска потпора за успостављање ставропигијалних установа, те да оне подривају духовну власт и епископима онемогућавају управљање повереном им епархијом. Валсамон сведочи да су се епархијски епископи жалили да клирици (обично монаси) повлашћених, ставропигијалних установа се са "презрењем" односе према подручним епископима, будући да су били изузети из њихове власти и стављени под директну власт патријарха.²⁵ Валсамон, пак, сматра да је ставропигијално право у потпуности у складу са православном еклисиологијом и канонском традицијом:

...расправљајући са извесним архијерејима по питању патријарашких ставропигија да ли су тобоже неканонски установљене (lit. послате) у њиховим епархијама, добро сам расудио да су оне исправне и у складу са канонима а да локални епископи греше што ову праксу сматрају неисправном.²⁶

²⁵ Види: *Атинска Синтагма* II, 42.

²⁶ *Атинска Синтагма* II, 41: "...εις λόγον ἐλθὼν μετὰ τινων ἀρχιερέων, γογγυζόντων διὰ τὰ πατριαρχικὰ σταυρολήγια, ὡς δῆθεν ἀκανονίως ἀποστελλομένα εἰς τὰς ἐνορίας αὐτῶν, κατενόησα δίκαιως καὶ κανονικῶς ταῦτα γίνεσθαι, καὶ μάτην τοὺς ἐγχωρίους ἐπισκόπους μέμφεσθαι τὴν τοῦτων ποιήσιν.

Власије Фидас сматра да је Валсамоново оправдање патријарашке ставропигије ”уско повезано са развојем црквене администрације, нарочито с правом рукополагања епископа.”²⁷ Интересантно је приметити да иако Фидас препознаје повезаност између патријарашке ставропигије и јурисдикције, он не препознаје у томе евхаристијски карактер ставропигијалног права. Фидас прихвата да ”патријарси могу стварати ставропигије само у својим јурисдикцијама, дакле, тамо ”где њихово име помињу сви епископи у служби”,²⁸ али не доводи ту мисао до логичког завршетка где би се евхаристијски моменат препознао као извор ставропигијалног права, већ патријарашки ауторитет приписује развоју администрације и праву рукополагања епископа.²⁹ Несумњиво је, пак, да су и право рукополагања и структура Црквене администрације директно пропорционални евхаристијском поретку, те да им је корен у светотајинском јединству које тај поредак ствара.

Овде је неопходно приметити да је управо Валсамоново схватање засновано на овом дубљем екκλесиολογικом карактеру ставропигије. По њему, ставропигија налази своју потпору у евхаристијском јединству Цркве. Наиме, корен ставропигије као патријарашког права налази се у јерархијској структури потврђеној самом Евхаристијом:

У свештеним канонима ниједна област није дата ни митрополиту, ни архиепископу, нити епископу, већ су области све четири стране Васељене дате петорици патријараха, *тῆς σε σῆοῖα ἡνῶν ἰмена с ἱεράσιν ἡμιονοῦσιν ἀπὸ τῆς ἁγίας ἐκκλесиᾶς τῆς καθολικῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας* (lit. тих области) [нагласак аутора]. Ово је јасно из шестог и седмог канона Првог Васељенског сабора, те другог и трећег канона Другог [Васељенског сабора], који прописују да Александријски патријарх поседује цео Египат, Либију и Пентапољ, а да Антиохијски патријарх поседује Горњу Сирију, Месопотамију и Киликију, а остали патријарси преостале области. Стога, будући да они имају право вршити хиротоније у епархијама које им припадају, као што је изложено у горе-поменутих канонима, те будући да они надгледају и упућују епископе који управљају у њиховим областима, они стога имају право да установљују ставропигије у својим градовима и епархијама...³⁰

²⁷ Фидас, *Црквено право*, 199.

²⁸ Фидас, *Црквено право*, 200.

²⁹ Фидас, *Црквено право*, 199.

³⁰ *Αττινσκα Σιναγμα* II, 41–42: Ἀπὸ γὰρ τῶν θεῶν κανόνων οὔτε μητροπολίτη, οὔτε ἀρχιεπισκόπῳ, οὔτε ἐπισκόπῳ ἐνορία ἐδόθη, ἀλλὰ τοῖς πέντε πατριάρχαις ἀπενεμήθησαν αἱ ἐνοριαὶ τῶν τεσσάρων κλιμάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσιν ἐν ταύταις τὴν ἀναφορὰν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἐν αὐταῖς ἐπισκόπων· καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τοῦ α'. καὶ ζ'. κανόνος τῆς ἁ. συνόδου, καὶ τοῦ β'. καὶ γ'. κανόνος τῆς δευτέρας, διοριζομένων τὸν Ἀλεξανδρίας ἔχειν ἐνορίαν πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην, καὶ τὴν Πεντάπολιν· τὸν Ἀντιοχείας, τὴν Κοίλην Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, καὶ τὴν Κιλικίαν, καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας, τὰς ἐτέρας διοικήσεις. Ὅθεν καὶ ὡς ἔχοντες δίκαια χειροτονῶν εἰς τὰς ἀφορισθείσας αὐτοῖς διοικήσεις, κατὰ τὴν τῶν ῥηθέντων κανόνων περίληψιν, καὶ ἀνακρίνοντες τοὺς διέποντας ταύτας ἀρχιερεῖς, καὶ κανονικῶς διορθούμενοι, δικαίως καὶ σταυροπήγια δώσουσιν εἰς πόλεις καὶ παροικίας αὐτῶν ἰδιώσονται..."

Корени ставропигијалног права патријараха, дакле, налазе се у светотајинском карактеру Цркве. Ово право отелотворује светотајинско, евхаристијско јединство, те представља видљив јемац тог јединства. Наиме, уколико презвитерској служби валидност даје светотајинско заједничарење са надлежним епископом, јер је епископ јемац јединства са васељенском Црквом, по истом принципу епископ васељенскост своје службе дугује свом првојерарху, којег помиње на Св. Евхаристији. Другим речима, уколико презвитер не помиње свог епископа током вршења Св. тајни, оне се не сматрају валидним, јер је нарушен основни еклисиолошки принцип *саборности*. По том принципу и епископска служба добија *саборни* карактер само уколико је епископ у литургијском јединству са својим првојерархом. Разлог за ово је веома конкретне природе: наиме, првојерарси омогућавају евхаристијско јединство васељенске Цркве јер само они испред своје помесне Цркве помињу поименце првојерархе осталих аутокефалних Цркава. Тиме се успоставља светотајинска хијерархија јединства која има васељенски карактер: презвитер помиње свог обласног епископа, који опет помиње свог првојерарха, а првојерарх помиње првојерархе свих осталих аутокефалних Цркава. Дакле, литургијски принцип међусобног помињања на Литургији успоставља васељенскост и саборност, јер најосновније еклисиолошке јединице различитих аутокефалних Цркава повезане су између себе управо преко својих првојерараха (нпр. руска православна парохија у удаљеном селу у Сибиру је део васељенске Цркве и светотајински је повезана са грчком православном парохијом у Јоханесбургу преко својих патријараха који се међусобно помињу на Светој Литургији). Стога, будући да су првојерарси залог јединства неке локалне Цркве са Црквом у целој васељени, то они, како каже Валсамон, имају право и постављати епископе у областима којима они дају васељенски карактер јединства, тј. имају право надгледања, суда и исправке над свештеном јерархијом своје области, те стога имају и права оснивања институција у тим областима.³¹ Укратко, по Валсамону, ставропигијално право потиче из саме суштине православне еклисиологије - евхаристијског јединства.

Закључак

Закључак који се намеће из досада изложеног је да, по Валсамону, ставропигија не може имати карактер дара или привилегије која би била произвољно приписана извесној служби у Цркви. Напротив, ставропигија

³¹ Овде је неопходно напоменути да се православни еклисиолошки модел суштински разликује од римокатоличког утолико што у хијерархијском поретку православне Цркве највишу духовну, законодавну и судску власт има Васељенски сабор, а не појединац (као што је то случај у римокатолицизму), ма коју службу у Цркви обављао.

је сматрана за неотуђиво право првојерараха аутокефалних Цркава, а на основу евхаристијске службе коју они обављају у својој Цркви. Као еклисиолошки феномен, ставропигија не представља нарушавање дисциплине и канонског поретка Православне цркве.

Из Валсамоновог схватања ѱаѱријарашке ставроѱијѱе може се извући закључак веома битан за унутрашње односе аутокефалних Цркава, посебно о питању односа Матице са Дијаспором. У случају ставропигија у Дијаспори, с обзиром да су под директном јурисдикцијом патријарха, оне имају улогу кохезионог фактора, јер се веза између Матице и Дијаспоре путем ставропигијалних институција учвршћује и унапређује патријарховим духовним присуством у тој области. Несумњиво је да постојање патријарашких установа у удаљеним крајевима приближава Мајку Цркву свести Дијаспоре. У случају манастира Светога Саве у Либертивилу, ставропигија је представљала залог јединства Српске патријаршије и њених чада у далеком свету, а заједно са Богословским факултетом Св. Саве, служила је и као браник од асимилације и чврст гарант будућности Српске Цркве на америчком континенту.

The Ecclesiological Root of the Patriarchal Stauropegial Right according to Theodore Balsamon

Resume: In the present article it has been argued that according to the teaching of Theodore Balsamon, an authoritative ancient interpreter of the Canon Law of the Orthodox Church, the patriarchal stauropegial right does not have a character of a gift or a privilege arbitrarily assigned to a ministry (e.g., patriarchal ministry) in the universal Church. Conversely, the stauropegial right was understood in terms of an inalienable right of the first hierarchs of autocephalous churches, based on the Eucharistic service they perform in their respective churches. The Stauropegial right, as an ecclesiological phenomenon, does not constitute violation of the discipline or the canonical order of the Orthodox Church. An important conclusion can be drawn from Balsamon's understanding of the *patriarchal stauropegial right* which can impact internal relations of autocephalous churches, especially the relations of the Mother Churches with their Diaspora. The stauropegial institutions in the Diaspora play a cohesive role in the church, bearing in mind that they are under the direct jurisdiction of the first hierarchs of autocephalous churches. The relationship between a church and its children in the Diaspora is strengthened and fostered by virtue of the spiritual presence of the first hierarch among his spiritual children abroad. It is indisputable that the existence of stauropegial institutions in far and distant lands brings the Mother Church closer to the mind of the Diaspora. In the case of the Monastery of St. Sava in Libertyville, the stauropegial status represented a token of unity between the Serbian Patriarchate and its children in the far world; and together with the St. Sava School of Theology it served as a stronghold of preservation of identity and a steadfast guarantor of the future of the Serbian Orthodox Church on the American continent.

Key words: Canon law, Church history, stauropegia, ecclesiology, orthodox diaspora, Theodore Balsamon.